

Милорад Екмечић: УСТАНАК У БОСНИ 1875—78.

(„Веселин Маслеша“, Сарајево, 1960, стр. 391)

Послијератна историјска наука код нас забиљежила је запажене резултате. Међу њена изразито успјела остварења ми бисмо уврстили и докторску дисертацију Милорада Екмечића, доцента Филозофског факултета у Сарајеву. Одбрањена на Загребачком свеучилишту, књига је — нешто допуњена — штампана 1960. године у издању сарајевског издавачког предузећа „В. Маслеша“.

Историја Босне и Херцеговине у другој половини прошлога столјећа представљала је једно живо и динамично кретање. Међу осталим, ту првенствено мислимо на устанке од 1875—78. године и с њима везану аустроугарску окупацију. Оцјењујући важност истакнутих момената за даљи развој наших народа, у првом реду у Босни и Херцеговини, разумљиво је да је и проблематика устанака била предмет проучавања неколицине наших познатих историчара. Највише је, до данас, написано о устанцима у том времену. Босанском устанку посвећене су, у посљедних тридесетак година, двије посебне монографије. Једна од њих је Екмечићева књига. Сажетим приказом, у уводном излагању, аутор нас је упознао са досадашњим радовима из ове области. Ту је, релативно, више простора дато оцјени дјела др-а В. Чубриловића, Босански устанак 1875—78, као досадашњем стандардном дјелу о овом питању. Међутим, Екмечић је, проучивши ову проблематику на постојећој литератури, познатим изворима и новооткривеној грађи (у Бечу, Загребу, Задру, Београду и другим мјестима), створио сасвим нову концепцију устанка у Босни

1875—78. По томе његов рад представља корак напријед у развоју наше историјске науке.

Срж Екмечићева рада представља откривање и анализу узрока устанка међу којима је као најглавнијем, нарочита пажња поклоњена аграрном питању, на које се надовезују и остали чиниоци. Истина, нијесу у књизи занемарени ни спољнополитички услови у којима се развијао и завршио тај велики покрет босанског сељаштва. Само, они су сведени на стварну мјеру. Добро је уочено да су спољнополитичке акције заинтересованих сила произашле из устанка, а не устанак из њих.

Анализирајући стање на босанском селу (дје је у зависном односу живјело око 85.000 кметских породица), аутор нас обавијештава да су селом, још у вријеме пред устанак, и поред свих предузиманих реформи током 19. вијека, владали феудални односи. Социјална слика таквог стања изгледа овако: док на једној страни егзистира маса зависних хришћана-кметова и један мањи број слободних муслимана, на другој страни живи класа феудалних власника — бегова. У цијелини, једна изукрштана социјално-економско-конфесионална маса супротних интереса. У склопу тих односа видну улогу има и систем „закупа десетине“. Све веће потребе за новцем, које централна власт мора обезбјеђивати због подмиривања унутрашњих издатака, као и обавеза према страним повјерицима, резултирале су, у годинама пред устанак, сталним повећавањем десетинског износа у Босни. Системом убирања десетине (закупом) разрезивани износи са-

мо су увећавани. А као закупници, у ово вријеме, јављају се махом хришћански трговци. Жељни богаћења, овдје су добијали могућност да увећавају свој иметак. У том послу „иде им наруку“ и турска власт. Нијесу ријетки случајеви да се десетина сакупља уз асистенцију извршних органа власти (заптија). Знамо ли ово, постаје нам јасније одакле тако велики број сељачких жалби, како на вистину десетинског износа тако и на начин убирања. Систем закупа десетине (и других дажбина), стављен у опште услове једне примитивне привреде (уз честе суше и неуроцице), био је онај камен који је непрекидно притискивао сељачку душу. Стога је и разумљиво да се тај сељак-кмет стално буни. Терет који се на њега наваљује неподношљив је. Он стално настоји да га смањи, ако већ не може да га се ослободи.

Уз кметовско-хришћанску масу срећемо у Босни и танак слој хришћана-трговаца, највећим дијелом смјештених уз аустроугарску границу. Тај слој је веома слаб, али постоји. Екмечић сматра да је у стварању и економском јачању ситног босанског хришћанског трговца видну улогу имао и систем закупа десетине. Трговци се јављају као закупци десетине и осталих дажбина. У тим трансакцијама они увећавају свој мали капитал. Економски оснажени, нијесу подносили насиља вршена над њима (паљење дућана, ометање трговања и опште имовинску и правну несигурност, затим ометање рада српских црквених општина у кругу којих су једино могли да јавно и политички дјелују). Одатле њихово незадовољство турском влашћу. Доста њих било је укључено у рад српских тајних организација — замрлих већ 1873. г. — па је и њихово осјећање националне свијести, са израженом оријентацијом на Србију, било јаче него код кмета. У почетку устанка сељак тражи само исправку високо одмјерене и окрутно сакупљене десетине, или понегдје и њено потпуно укидање, али његови захтјеви не иду из оквира турске државе. Његова вје-

ра у султана још није потпуно пољуљана. Међутим, трговац се оријентише према Србији и прижељкује уједињење с њом. Боље рећи, рјешење босанског питања види у сједињењу са Србијом. Ту идеологију он намеће, током устанка, борачкој (сељачкој) маси, коју она прихвата.

Поред незадовољног хришћанског становништва, гледаног у целини, и танак слој слободних муслиманских сељака није задовољан стањем у земљи. Честе трзавице међу кметовима и беговима при купљењу десетине и пореза стварале су атмосферу неспокојства. И на крају, економски најјача — беговска класа — могла је назрети да се из обичних кметских захтјева за смањењем или укидањем десетине може излећи и захтјев за укидањем беговског земљишног посједа. А то беговат није хтио. У прубим лионијама узето, овако су изгледали класни односи у Босни, пред устанак 1875. г. А кад је устанак већ једном избио, развијао се црпући унутарњу снагу из међусобних односа и сукоба супротних интереса различитих класа.

У склопу српско-босанских односа важно је истаћи чињеницу да Екмечић — супротно досадашњој литератури — осјењује Јамничку скупштину као „догађај од прворазредног значаја“ (156), јер је она значила „напор да се једна стихија конституише у јединствен политички покрет“. Аутор указује и на идејну повезаност ове скупштине са погледима М. Љубибратића у Херцеговини (мисао о привременој влади). Тек од Јамничке скупштине српска влада је преузала устанак под свој потпуни надзор. Екмечић је приказао дјеловање националних организација (тајне организације српске владе, Уједињена омладина, Дружина за уједињење и ослобођење српско, група српских социјалиста) у Босни. Детаљно је описан рад босанских трговаца у колу тајних организација српске владе у периоду од 1868—1873. г., када њихов рад престаје. Посебно је указано на улогу политике српске владе на идејно формирање тада-

њег слабог босанског грађанства. Српска службена политика грађана на традиционалним основама, у кругу ових организација, гарантовала је босанског беговату очување части и имања, а као цијену његове сарадње и подршке српској политици присаједињења Босне. Јасно је да таква политика није могла задовољити устаничку сељачку масу која је тражила слободну земљу у слободној држави. Ту лежи коријен неспоразума са Србијом и око Србије. Јер док сељак под захтјевом за сједињењем са Србијом види свој слободни земљишни посјед, службена српска политика оставља могућност очување беговског велепосједа. Српска влада настоји да оједињење спроведе у „леgitимној форми“ уз придобијање босанских муслимана (првенствено бегова), те сходно томе не може гарантовати кмету рјешење његовог тешког социјалног и материјалног положаја. Ова политика достиже врхунац уласком Србије у рат против Турске и прогласом босанских устаника за сједињење са Србијом (средина 1876. г.). Аутор у политици српске владе до 1875. г., као и током устанка, види непрекидну везу, па закључује да је Србија 1876. г. „стварно службено и јавно одрицала право на социјално ослобођење народа“ (234) у Босни. Прогласивши цио покрет „чисто народним“ (у којем се признају различите вјере, али не и различите класе и различите народности), она му је укидала ону револуционарну основу и снагу, те га претворила у дио српске службене политике и фронта. Оваква политика српске владе морала је доживјети слом због познатих унутрашњих слабости Србије и међународних околности, које јој нијесу ишле у прилог.

У одређивању става Аустро-Угарске према устанку важан је, до сада непознати, податак да је аустроугарска политика већ у марту 1875. г. имала тачне планове у погледу Босне и Херцеговине. Већ тада је издато упутство о стварању опсервационог корпуса против Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Зада-так је био, „у случају да се укаже

потреба заштите далматинског подручја... окупирати Босну и Херцеговину до Дрине и Лима, а по нужди пренијети операције и на српско подручје“ (123). Аустроугарска политика, уз сва кривудања, ићи ће овом линијом и у устанку. То постаје видљивије послије проглашења сједињења са Србијом. Појачава се пропаганда против Србије не само међу католичким становништвом, како је то увијек истидано, него и међу православним избојцима, па и самим устаницима. Истина, проаустријске агитације у четатама наилазиле су на веома слаб пријем. У оцјени аустроугарске политике на Балкану од интереса је Екмечићево мишљење и о Рајхштатском састанку (8/7. 1877). Аутор сматра да је тада аустроугарска политика успјела да обезбједи за себе највећи дио босанско-херцеговачке територије. Инструкција пуковнику Темелу, аустроугарском дипломатском представнику на Цетињу, потврђује ту мисао. Темел је имао задатак да обавијести Црну Гору да Аустро-Угарска цио терен, изузев подручја источне Босне и Херцеговине, планира да заузме за себе. С тим у вези Екмечић одбацује мишљење у досадашњој литератури „да је аустроугарска влада у Рајхштату пристајала на диобу босанског подручја са српском владом“ (253). Напротив, она је — наведена инструкција то указује — упозорила Црну Гору да не иде у Херцеговину. За анализу аустроугарских ставова, по Екмечићу, нијесу мјеродавни аустроугарски текстови рајхштатских разговора, већ се они могу оцјенивати само на основу практичних подухвата око непосредног одређивања границе. Оваква политика, уз став руске владе „да неће подржавати стварање једне јужнословенске државе на јужним границама Монархије“ (254), морао је сломити све српске националноослободилачке планове. Сходно томе, неуспио завршетак устанка, уз социјалне разлоге није резултат преслабе војне снаге Србије, већ он лежи у аустроугарској и руској источној политици. А она је показала да „од почетка устанка

руски представници жртвују побуњене покрајине за рачун аустроугарске политике“ (260). Аутор је приказао генезу руске политике на овом питању, као и политику словенофилских комитета. Из тога је видљиво да се стално кроз њихове акције провлачи еготицизан интерес моментаних руских интереса и акција, док ослободилачки покрет босанског сељака треба само да послужи тим интересима. Екмечић је у приказу руске политике изрекао, први пут, неколико важних оцјена и запажања.

Својом књигом Устанак у Босни 1875—78 аутор је дао cjелови-

ту студију о том важном устанку. Исправивши на многим мјестима досадашњу литературу, и откривши доста нових података, створио је потпуно нову и супротну досадашњим концепцију о избијању развоју и завршетку овог највећег покрета босанског сељаштва у другој половини 19. вијека. Све је то дато у форми сажетој до максимума и прегледно изложено једним бриљантним стилем. Као такво, ово дјело представља трајну вриједност наше историјске науке.

Радослав Петровић

Душан Пленча: МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ ЈУГОСЛАВИЈЕ
У ТОКУ II СВЈЕТСКОГ РАТА
(Београд, 1962, стр. 427)

Најновија књига Душана Пленче, *Међународни односи Југославије у току II свјетског рата*, захвата једним дијелом проблеме историје дипломатије II свјетског рата и посебно међудржавних односа Југославије у том истом периоду. Овоме питању у нашој досадашњој историографији није плаклањаја одговарајућа пажња, па се може рећи да књига Д. Пленче представља једну пријатну новину. Податак да су грађа и проблем, који је, управо, у наслову књиге најбоље садржан, изложени на преко 400 страница великог формата, говори о жељи аутора да врло интересантно питање међудржавних односа Југославије у току рата свеобухватно обради, да критички изанализира и научно уобличи читав комплекс дипломатских односа и активности који су борбу народа Југославије на овом пољу каткада чинили чак и тежом од оружане борбе коју су водили против окупатора и квислинга — представника краљевске владе у Лондону, која је управо и представљала Југославију у међудржавним односима готово током читавог рата. Како је због тога борба за међународну афирмацију НОП-а и признавање његових тежовина била великим ди-

јелом у зависности од тренутне снаге југословенске емигрантске владе и величине њеног утицаја на савезнике, нарочито западне, аутор је кроз читаву студију (поредо излагао ова два питања, настојећи да их доведе у везу и са општом политичком ситуацијом, те да их третира као важан дио из оклопа општих дипломатских и међудржавних односа у II свјетском рату.

Књига Д. Пленче састоји се из пет дијелова: Међународни проблеми оружаног устанка народа Југославије, НОР у борби за међународно признање 1942. године, АВНОЈ и НКОЈ у борби за међународно признање 1943—1944, Споразум Тито—Шубашић и Стварање Привремене владе нове Југославије — Београдски споразум. Сваки од пет дијелова добио је приближно исти простор: око 65 до 80 страница појединачно. Анализом садржине појединих поглавља долази се до закључка да ниједно од њих, заиста, није требало да има приоритет у односу на друго, да добије повећан простор у књизи на штету другог, па је аутор добро урадио што им је дао овакав распоред и оволики простор. Међутим, чини нам се да су наслови тих поглавља помало уни-